

לגרשז"א מנחת שלמה סי' י"א): "ובכלל דעת בני האדם מכרעת במלאכה, ושימוש פשוט לאו מנא הוא".... ובסוף מכתבו שם: "אבל דבר הנעשה ע"י הכרת בני אדם בחכמה ובכשרון זהו ענין בנין שהיה במשכן וחשיבא מלאכה".

נמצא איפוא שללא כוונה מצד האדם להפעיל את המכונה אין כאן בנין, וצ"ע. כי אין צורך שבכל הפעלה האדם יתכוין לבנות, אלא מאחר שהמנגנון כולו נעשה בחכמה ובכשרון והאדם מפעילו, יש כאן מעשה בנין. מיהו כשאינו מתכוין בכלל יש מקום להסתפק וצ"ע.

עכ"פ גם אם נאמר שלדעת החזו"א אולי יש כאן ספיקא דאורייתא, לדעת הגרשז"א אין כאן אלא ספיקא דרבנן ומותר מעיקר הדין להשתמש במכונה זו. אולם לצאת י"ח כל הדיעות מומלץ להתקין מפסק גרמא שימנע את החשש של מלאכה דאורייתא.

מסקנה

מותר להשתמש במכונה המייצרת מי סודה בשבת, אולם רצוי להתקין מפסק גרמא.

שיש בהפעלת מנוע חשמלי משום איסור בונה, מדאורייתא, במקום שאינו מתכוין לכך אין איסור בונה. דמיון לכך מצינו במ"מ (פ"ב מהל' שבת ה"ב) שתיקון כלי ללא כוונה אינו נחשב למלאכה. ולכאורה אין לדמות זה לזה. בתיקון כלי המדובר במצרף ברזל במים ללא כוונה לחממו או נוטל קיסם, ללא כוונה להשתמש בו כדי לחצוץ את שיניו, אין שם תיקון כלי כלל כי קיסם וברזל שאינם עומדים לשימוש כל שהוא אינם כלים. אך בנ"ד הוא לא מתכוין להפעיל את המנוע, וספק אם המנוע יפעל בכלל, אך אם המנוע יפעל הר"ז בונה לדעת החזו"א. ואמנם יש כאן ספק פסיק רישיה כמו שכתבנו, אך הספק הוא בדאורייתא. מיהו בכל זאת יש מקום לומר גם לדעת החזו"א שרק כאשר מתכוין להשתמש בכלי חשמלי ולשם כך מחברו לזרם החשמל נחשב לתוקע ובונה, אך כאשר אינו מתכוין לכך, וספק לו אם בכלל הכלי יפעל, אין כאן מלאכת בונה מדאורייתא, כי העיקר חסר מן הספר, הכוונה להפוך את המכשיר הדומם לכלי חי ופעיל. ודוק בלשונו של החזו"א (במכתבו

סימן לח

מעשה שבת

שאלה*

האם מותר לקנות דבר שנעשה בשבת באיסור?

א. דין בשולי שבת למבשל במזיד ולאחרים

בחולין ט"ו ע"א:

"המבשל בשבת בשוגג יאכל (בו ביום). במזיד לא יאכל (בו ביום אלא למוצאי שבת). דברי ר"מ, ר' יהודה אומר בשוגג יאכל למוצ"ש במזיד לא יאכל עולמית. ר"י הסנדלר אומר בשוגג יאכל למוצ"ש במזיד לא יאכל עולמית".

ראשי פרקים

שאלה

- א. דין בשולי שבת למבשל במזיד ולאחרים
 - ב. מח' הראשונים בהמתנת בכדי שיעשה
 - ג. חשש אמירה לישראל לעשות מלאכה בשבת
 - ד. הנאה מתערובת למי שביטלו עבורו
 - ה. דין מחללי שבתות בימינו
 - ו. הנאה מחילול שבת לשם ממון
 - ז. דין מוצרים שיוצרו בשבת
- מסקנות

* ל"ג בעומר תשמ"א

לישראל וא"כ זוהי ממש גזירה חדשה, כי החשש שיאמר לישראל לחלל שבת בימינו רחוק יותר מהחשש שיאמר לגוי לעשות כן. ואין לנו כח לגזור גזירות, ועי' להלן.

ב. מחלוקת הראשונים בהמתנת בכדי שיעשה

והנלענ"ד שספקו של המג"א תלוי בסיבת הקנס. אם נניח שקנסוהו בגלל שנעשתה מלאכה בשבת שלא יהנה ממנה, יש להחמיר במלאכת ישראל יותר מאשר במלאכת נכרי. אך אם נניח שקנסוהו כדי שלא יאמר לנכרי לעשות מלאכה לכתחילה, בישראל אין חשש כזה. ולפי זה יש לפשוט את ספקו של המג"א ממחלוקת רש"י ותוס' בענין המתנה בכדי שיעשה. שיטת רש"י היא שהמבשל בשבת יאכל במוצ"ש רק לאחר שימתין בכדי שיעשה (חולין ט"ו ד"ה יאכל וד"ה לא יאכל) וטעמו מוסבר בביצה (כ"ד ב' ד"ה ולערב), כדי שלא יהנה ממלאכת שבת. והתוס' (ביצה כ"ד ב' ד"ה ולערב וחולין ט"ו א' ד"ה מורי) הקשו עליו משוגג שאוכל בשבת לר"מ ולא אסרו משום מעשה שבת. אולם רש"י עצמו כבר רמז תירוץ לזה בחולין (שם, ד"ה יאכל) שאסור ליהנות ממעשה שבת רק ממעשה שנעשה במזיד דאיכא חיובא, אבל בשוגג שאין בו חיובא לא אסרו לדעת ר"מ ליהנות ממעשה זה, דאינו מעשה דאית ביה חיובא, וכן דעת בה"ג. ובאמת ר' יהודה חולק וסובר שגם בשוגג אסור ליהנות ולפי"ז מה שאסור ליהנות ממה שהביא גוי בשבת (ביצה כ"ד) הוא רק אליבא דר"י ולא לר"מ. ואולי יש מכאן עוד ראייה לפסוק כר"י דסתם כוותיה.

אך רוב הפוסקים חלקו על רש"י והבה"ג, כגון הרמב"ם שפסק (פ"ו מהל' שבת הכ"ג), בישראל שעשה מלאכה בשבת בזדון: "ושאר ישראל מותר להם ליהנות בה למוצ"ש מיד", אלא שנחלקו בטעם הדבר. התוס' חולקים על רש"י בטעמו ובהלכתו, ולדעתם הטעם הוא שמא יאמר לנכרי שיעשה מלאכה, והרא"ש, אף שמסכים לרש"י בטעמו, חולק על מסקנתו

ופסקו רוב הפוסקים כר' יהודה, שבמזיד לא יאכל עולמית (הר"ף, הרמב"ם, הרא"ש והשו"ע). אך שיטת התוס' שם (בד"ה מורי) שהלכה כר"מ משום שרב הורה כר"מ. והגר"א (סי' ש"ח ס"ק א') האריך להוכיח שהלכה כר"מ שבשוגג מותר גם למחלל עצמו.

והמג"א בסי' ש"ח ס"ק ב' כתב:

"נ"ל דלמי שנתבשל בשבילו הוי ג"כ דינו כמו הוא עצמו, כמ"ש ביו"ד סי' צ"ט סני' ה' בשם הרשב"א, שהמבטל איסור לכתחילה עבור מישוהו אחר, אסור גם למי שנתבטל בשבילו".

אלא שהמג"א עצמו מסתפק בהנחתו זו, משום שהב"י כתב שני טעמים לאיסור זה שגם למי שנתבטל בשבילו אסור: האחד, בגלל החשש שמא מי שנעשה עבורו יבוא פעם אחרת לבטל איסור לכתחילה; והשני, משום שיאמר לעבד או לנכרי לבטל איסור לכתחילה, ועל הטעם הראשון הקשה שאין לחשוש שמא יאמר לישראל לבטל איסור לכתחילה, שהרי אין אדם חוטא ולא לו. וכנראה הטעם השני הוא העיקרי. ולפי"ז יוצא שבענינו, במבשל בשבת, אין לחוש שמא יאמר לנכרי לבשל לו, שהרי אם יאמר לו כן - יהיה התבטול אסור אפי' במוצ"ש בכדי שיעשה.

למסקנה לא ברור איפוא אם המג"א אוסר למי שנתבשל בשבילו או לא. (והבאה"ט לא הביאו ומהפמ"ג משמע שמתיר, וגם ערוה"ש בס"ק ט' מתיר בנימוק שכאן אין חשש שיבשל ישראל בשבילו. וכן בשו"ע הרב פסק לקולא וציין למג"א. וכן המשנ"ב רמז לכן בס"ק ה', ע"ש.)

ומשמע שרוב הפוסקים סוברים שלמי שנתבשל בשבילו מותר.

ולפי נימוק זה, כיום שרבו לצערנו הישראלים העושים שבתם חול עבור בצע כסף, ומחללים את השבת למען הקונים, יתכן לומר שאסור ליהנות ממעשיהם. מיהו י"ל שלשם כך יש צורך בגזירה חדשה, שכן הגזירה המקורית היתה שמא יאמר לגוי לכתחילה ולא חששו שמא יאמר לישראל. וכאן יש חשש שמא יאמר

חיישינן שמא יאמר לישראל לעשות מלאכה בשבת.

וכן יש גם להוכיח מהרשב"א (בחי' לריש פרק ר"א דמילה), שאם נעשתה מלאכת הוצאה בשבת בדבר, אותו דבר מותר בהנאה בשבת, כיון שלא נעשתה העבירה בגופו. וקשה: והרי אפילו גוי שהביא מחוץ לתחום אסור ליהנות ממנו עד בכדי שיעשו במוצ"ש, וק"ו לישראל שהביא דבר מרה"י לרה"ר בשבת? אלא ע"כ גם הוא סובר שבגוי יש להחמיר יותר מאשר בישראל, כי בישראל לא חיישינן שמא יאמר לו, ובגוי חיישינן שמא יאמר לו. (וכנראה גם הרשב"א סובר כרש"י שהחשש במעשה של ישראל בשבת הוא שלא יהנה ממלאכת שבת ולכן במקרה שלא נעשתה מלאכה בגופו לא אסר. כי אם היה סובר כהתוס' שהחשש שמא יאמר לו לעשות מלאכה, מה הסברא לחלק בין מלאכה בגוף הדבר לבין מלאכה שלא בגוף הדבר. אך לסברת רש"י נוחא כי רק כאשר נעשתה מלאכה בגוף הדבר הוא נהנה מגופו של איסור, משא"כ כאשר לא נעשתה מלאכה בגופו של דבר אינו נהנה מגוף האיסור. [ודמיון לחילוק זה נמצא ברא"ש חולין פ"א סי' ט' בין אורג בגד בכרכר של ע"ז לבין שוחט בסכין של עבודה זרה]. אך משום שמא יאמר לו לא גזר, ובמלאכת גוי אסר משום שמא יאמר לו. כי שם אין לאסור משום שנהנה ממלאכת שבת, לדעתו, כי לגוי אין איסור לעבוד בשבת, והאיסור הוא רק מדרבנן ולכן אין האיסור חל על גוף החפץ, אלא רק בגלל גזירה שמא יאמר לו. אלא שא"כ הרי גם במלאכת ישראל יש שתי סיבות: שלא יהנה מגוף החפץ, ושמא יאמר. אך כאמור, בגוף החפץ לא נעשתה מלאכה ואין מקום לאסור, אלא רק בגלל שמא יאמר ובישראל החשש הוא רק שמא יאמר לגוי. ולכן החמיר יותר במעשה גוי ממעשה ישראל, כי בגוי החשש קרוב ובישראל החשש רחוק.)

ד. הנאה מתערובת למי שביטלו עבורו

והט"ז ביר"ד (סי' צ"ט ס"ק י') כתב בשם המהרש"ל שלא נאסר למי שנתבטל בשבילו אלא כשהלה ידע מהביטול; אך כשלא ידע - מותר למי שנתבטל בשבילו ליהנות מהתערובת. והגרעק"א הביא בשם הריב"ש, שמי שביטל

וסובר שמילתא דלא שכיחא לא גזרו. ובדעת הרמב"ם והשו"ע אין להוכיח אם סוברים כס' התוס' או כס' הרא"ש.

ג. חשש אמירה לישראל לעשות מלאכה בשבת

והנה סברת התוס' היא שחיישינן שמא יאמר לנכרי ביו"ט ראשון: לך הבא מהם כדי לאכול מהם ביו"ט שני. לכן הפירות שהביא הנכרי ביו"ט ראשון אסורים עד מוצאי יו"ט שני, דהיינו בכדי שיעשו, ומשמע שלא חיישינן שמא יאמר לישראל להביא, וע"כ משום דאין אדם חוטא ולא לו. וזוהי כסברתו השניה של הב"י בענין מי שנתבשל עבורו.

ואפילו רש"י, הסובר שאסור עד בכדי שיעשו, אינו סובר שמעשה שבת אסור בשבת משום שמא יאמר לו לעשות לכתחילה, דלא מסתבר לומר כן, שהרי אין אדם חוטא ולא לו, ולכן פירש"י דהטעם משום שלא יהנה ממעשה שבת. ואדרבה, לשיטת התוס' יש להקשות, הם שחולקים על רש"י ואינם סוברים כמותו, שאיסור הנאה ממעשה שבת הוא כדי שלא יהנה ממלאכת שבת, אלא כל סיבת האיסור בגוי הוא משום שמא לכתחילה יאמר לגוי לעשות מלאכה בשבת, מה יאמרו במעשה שבת של ישראל, הרי לסברת הב"י אין לחוש שמא יאמר לישראל דאין אדם חוטא ולא לו? אלא ע"כ צ"ל שגם כשישראל חילל שבת החשש הוא שמא יאמר לגוי או לקטן, וכמש"כ הב"י לענין מי שנתבטל בשבילו. ולכן ההנאה ממלאכת ישראל שבישל בשבת קלה יותר מהנאה מגוי שהביא פירות בשבת, משום שיש חשש שמא יאמר לגוי ואין חשש שמא יאמר לישראל, ולכן בגוי שעשה מלאכה קנסו אותו גם בכדי שיעשה, כי החשש קרוב יותר שמא יאמר לגוי, אך בישראל דיינו שאסור בשבת עצמה ואין צורך לאוסרו גם בכדי שיעשה, כי החשש שמא יאמר לישראל רחוק יותר ולכן לא גזרו כולי האי.

ונמצא שלכו"ע, גם לרש"י וגם לתוס', לא

וצריך לחלק בין תינוק שנשבה לענין חיוב חטאת לבין תינוק שנשבה לענין מורידין ואין מעלין. שבהל' ממרים כתב הרמב"ם, לענין מורידין ולא מעלין, ואין לתינוק שנשבה דין מומר, אפילו כשנודע לו לאחר מכן שהוא ישראל ובר מצוות, דסו"ס אינו מומר חלילה, משא"כ לענין קרבן שגזוה"כ היא שמרגע שהוא יודע אין לו דין שוגג, כיון שמעתה ואילך אינו שב למרות ידיעתו - דין מזיד לו. וצ"ע מהו גדר מזיד לענין הנאה ממלאכת שבת, האם כגדר מזיד של הל' שגגות וא"כ דין מזיד לו, או כגדר מזיד של הל' ממרים וא"כ דינו כשוגג. ויתכן לומר שלענין קנס הקלו במי שמודה ועוזב. אך מי שממשיך לחטוא, אע"פ שאינו אשם קנסו. אך זהו רק באשר לו עצמו, אולם באשר לאחרים אין לומר כן, אלא כל שאנו יודעים שהוא עלול לחלל שבת אסור לנו ליהנות ממלאכתו אע"פ שאינו מזיד גמור (עי' כת"ס א"ח סי' נ').

ועיין חזו"א (הל' יבום סי' קי"ח אות ו') שהכריע שבימינו שאין מי שמסוגל להוכיחו ולהחזירו למוטב, דינו כאנוס וכתינוק שנשבה. ועיין ברקאי א' (עמ' 155 ואילך), מאמרו של הגר"ס אדלר שרוצה לומר שבתינוק שנשבה כזה יש להחמיר כגוי לענין מעשה שבת ולאסור אפילו במוצ"ש בכדי שיעשו וכן מעשה במזיד בשבת אין להחשיבו כשוגג ע"ש. ולפי מה שכתבנו לעיל אין לחשוש שמא יאמרו לו לכתחילה לחלל שבת ולכן אין לו דין גוי. אך יש לו דין מזיד לענין איסור הנאה ממלאכתו כמו שהסברנו.

ו. הנאה מחילול שבת לשם ממון

ובמחלל שבת קבוע הבעיה חמורה יותר. הקונים ממנו לא זו בלבד שיודעים שהוא מחלל שבת, אלא גורמים לו לחלל שבתות. כי כל מטרתו למכור את סחורתו, וככל שרבים הקונים כך מתרבה חילול השבת הנעשה על ידו. וא"כ כל מה שהסתפקנו אם חששו שמא יאמר לו לחלל שבת יצא מכלל ספק והפך לודאי, שהרי בעצם

איסור כדי למכור לאחרים, אסור להם לאכול אע"פ שהקונה לא ידע שנתבטל עבורו. והוכיח מזה שהריב"ש חולק על הרש"ל וסובר שגם כשהלה לא ידע אסור לו ליהנות. (ומשמע שלדעת הגרע"א אין לחלק בין קונה למי שנתבטל בשבילו. כי היה מקום לומר שקונה שאני משום שהוא מסייע למי שעבר עבירה ודמי למבטל איסור לכתחילה לכתחילה, אך מי שנתבטל עבורו הוי בדיעבד וכיון שלא ידע ה"ל שוגג ומאי ה"ל למעבד). מיהו להזמין סחורה מראש שידוע שיחללו עליה שבת אסור גם לדעת הט"ז שהרי הלוקח יודע שמחללין עבורו שבת. (וכדעת הט"ז פסק גם בערוה"ש. ובמש"ז הביא מח' בכך בין הפר"ח לפרי תואר).

ה. דין מחללי שבתות בימינו

וצ"ע אם יש לדון את מחללי השבת בימינו כשוגגין או כמזידין?

והנה הרמב"ם בהל' ממרים (פ"ג ה"ג) כתב שבני הקראים הרי הם כתינוקות שנשבו, ואפילו כשגדלו ושמעו על תורת ישראל, נשארו בגדר תינוקות שנשבו. וא"כ ה"ה בנד"ד, אלא שבהל' שגגות (פ"ב ה"ו) פסק הרמב"ם כרב ושמואל (שבת ס"ח ע"ב) שתינוק שנשבה חייב קרבן, כלומר שאינו כאנוס גמור אלא כשוגג. מיהו יתכן לומר שאמנם אינו אשם בכך שחילל שבת, אך מכיון שהתורה כללה את כל השוגגים בכלל אחד, שנאמר: "תורה אחת יהיה לכם", א"כ כל מי שלא היתה לו ידיעה בתחילה והיתה לו ידיעה בסוף חייב חטאת, בין אם ידע ושכח ובין אם לא ידע כלל. ומדבריו שם משמע שלאחר שיוודע לו מתורת ישראל אינו כתינוק שנשבה, שהרי כתב שם:

"כיצד? תינוק שנשבה לבין הענו"ס וגדל והוא אינו יודע מה הם ישראל, ולא דתם, ונעשה מלאכה בשבת... כשיוודע לו שהוא ישראל... ומצווה על כל אלו חייב להביא חטאת על כל עבירה ועבירה...". משמע שמרגע הידיעה הריהו כמזיד, וצ"ע מדוע בהל' ממרים סתם שאפילו כשנודע לו הוא עדיין בגדר תינוק שנשבה?

ז. דין מוצרים שיוצרו בשבת

ויש לחלק בין מוצרים שידוע לנו שנוצרו בשבת לבין מוצרים שאיננו יודעים אם נוצרו בחול או בשבת. ובמקרה השני יש מקום ללכת אחרי הרוב ולהתיר את המוצרים, משום שרובם נוצרו בחול. אמנם יש מקום לאסור גם על רכישת מוצרים שנוצרו בחול כדי ללחוץ על המפעל שיפסיק לחלל שבת (כי כאמור הסיבה העיקרית לחילול השבת היא כלכלית, וכשהדבר לא ישתלם למפעל הוא ישקיע באמצעים שימנעו חילול שבת). אולם אע"פ שיש הגיון בנקיטת צעד כזה, אך איננו מפורש בהלכה וכאמור אין לנו כח לגזור גזירות חדשות. עם זאת מותר ואף חובה על הציבור לעשות הכל כדי למנוע חילול שבת. והדבר נתון לשיקול דעתם של גדולי הדור שידונו בכל מקרה לגופו וישקלו את שכר האיסור כנגד ההפסד (כגון שההימנעות מקניה אינה מספיקה ליצור לחץ הולם, ומאידך עלול להיות מופעל לחץ נגדי על מפעלים שומרי שבת).

מסקנות

ישראל המחלל שבת ע"מ למכור את תוצרתו לאחרים, אסור לו ליהנות ממלאכה זו, אך לאחרים לא נאסר הדבר בגלל הקנס שקנסו חכמים שלא ליהנות ממלאכת שבת, כי אין חשש שאדם יאמר לישראל לחלל עבורו שבת לכתחילה. עם זאת יש בקניית תוצרת כזו ממחללי שבתות, סיוע לעוברי עבירה ועידודם לחלל שבתות לכתחילה. לכן אסור לקנות תוצרת שידוע שנוצרה באיסור בשבת. כמו כן יש כאן חילול ה' שהקונה יודע שבמוצר זה חוללה השבת והוא קונה ומשתמש בו כרגיל.

אך אם לא ידוע אם במוצר זה חוללה השבת, כגון שהוא התערב במוצרים שנוצרו ביום חול, מעיקר הדין אין איסור להשתמש במוצר כזה, אך יש לשקול לפי הצורך עפ"י גדולי הדור, אם להימנע מרכישת אותו מוצר.

מוצרים שידוע שחיללו בהם שבת הם בעיקר: ירקות טריים ביום ראשון, וחלב טרי בימים ג' וד'.

הקניה אנו כאילו מבקשים ממנו לחלל שבת לכתחילה, וא"כ בודאי שאסור לנו ליהנות מחילול שבת כזה (ועיי' כתב סופר או"ח סי' נ' שכתב כע"ז).

אם כי יש לחלק לכאורה בין צורות שונות של חילול שבת. יש המחללים שבת, לצערנו, רק בגלל בצע כסף, כאן האיסור ליהנות מחילול השבת הוא פשוט יותר. הקונה מהם מעודד אותם ומסייע לחלל שבת לכתחילה. אך יש מפעלים שהקימו אותם מראש מבלי שנעשה תיכנון שיכלול פתרון לשאלת השבת, כגון מפעלים ליצור מלט, נייר וכדו'. אמנם בתכנון טוב מראש ניתן היה להקים אותם בדרך שתמנע חילול שבת. אולם לשם כך סוף מעשה חייב שיעשה במחשבה תחילה. אך כאשר אין מחשבה כזאת בזמן התכנון, המפעל עובד גם בשבת, כי זו, לצערנו, צורת עבודתו כרגע, ואע"פ שאין עצה ואין תבונה נגד ה', ואסור להפעיל מפעל כזה בשבת, הבעלים, המפעילים אותו, לצערנו, אינם עושים זאת משום שהם מעוניינים לחלל שבת לכתחילה, אלא משום שהם הכניסו את עצמם למצב בו אינם יכולים, לפי הבנתם המוטעית, להפסיק את היצור בשבת. במפעל כזה קנית המוצרים הנוצרים בשבת אינה מדרבנת את היצור בשבת. גם בלעדיה היה המפעל עובד בשבת, לצערנו. אם כי יש לומר שאם לא היינו קונים את התוצרת שנוצרה בשבת היו בעלי המפעל נאלצים לשקול מחדש את כדאיותו והיו מתקינים מנגנוני הפעלה אחרים, שבהם אין חילול שבת. אלא שדבר זה תלוי בהיקף המכירות של אותו מפעל, ואם ירידת כח קניה של ציבור מסויים אכן תשנה את מדיניותו של המפעל. אולם עדיין יש אולי מקום לחלק בין שני האופנים. באופן הראשון הקניה היא הגורמת לחילול השבת, בצורה חיונית. במקרה השני הימנעות מקניה בשבת היתה יכולה למנוע את חילול השבת בצורה שלילית. והבחנה זו טעונה עדיין ליבון, וצ"ע.